

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-5-93-56>

УДК 321.7

Лященко І.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРО ІНСТРУМЕНТАЛЬНУ ЦІННІСТЬ ДЕМОКРАТІЇ У ПЕРСПЕКТИВІ ЕПІСТОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ (ЗА ДЖЕЙСОНОМ БРЕННАНОМ)

Анотація. У статті розкрито важливість ролі епістократичних перетворень для демократії за Дж.Бреннаном. Проаналізовано сутність кожної з форм епістократії, а саме: епістократії з виключно ціннісним голосуванням; епістократії з обмеженим виборчим правом; епістократії з множинним голосуванням; епістократії як лотереї виборчого права; епістократії з загальним виборчим правом та епістократичним вето; епістократії як урядування за допомогою імітації всезнаючого оракула. Виявлено переваги та слабкі місця кожної з форм епістократії. Визначено недоліки епістократії загалом, безвідносно до конкретних форм. Серед них: можливі зловживання під час підготовки епістократичних іспитів; можлива боротьба за контроль над перебігом та результатами цих іспитів; апіорний факт щодо нерівномірного розподілу політичних знань між різними демографічними групами; непевність щодо потенційних наслідків впровадження епістократії в майбутньому.

Ключові слова: Дж.Бреннан, демократія, епістократія, форми епістократії, недоліки епістократії.

Liashchenko Iryna

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE INSTRUMENTAL VALUE OF DEMOCRACY IN THE PERSPECTIVE OF EPISTOCRATIC TRANSFORMATIONS (BY JASON BRENNAN)

Summary. First, the article is dedicated to the instrumental value of democracy according to J.Brennan. Democracy, as viewed by the author, is nothing but a hammer that performs its instrumental function. It is necessary to seek, find and use the best “hammer”, as the “democratic hammer” is not a perfect tool. Thus, epistocratic transformations can be one of the ways to modernize democracy. Second, the impotence of the role of epistocratic transformations for democracy according to J.Brennan is revealed. The need for such transformations is associated with the following challenges: incompetence of the majority of citizens; great influence of manipulation and misinformation on their consciousness; the dominance of prejudice against political realities without conducting an objective analysis; the lack of skills to conduct quality socio-political discussions which is the basis of a democratic system. Therefore, epistocracy has become an effective tool to overcome these challenges. Epistocracy is a political system that distributes political power in proportion to knowledge and competence in terms of law and politics, thus, in such a system citizens do not have the right to vote by default. Third, the essence of each of the forms of epistocracy is analyzed, namely: epistocracy with exclusively value voting; epistocracy with limited suffrage; epistocracy with multiple voting; epistocracy as a lottery of suffrage; epistocracy with universal suffrage and epistocratic veto; epistocracy as government by imitating the omniscient oracle. Fourth, possible problems of introduction of epistocracy are singled out. They are: the problems of the development of qualification exam (standards) of voters; political struggle for control over the eligible voters and other abuses in examinations; deep injustices, such as uneven distribution of political knowledge between different demographic groups; conservative presumption in favor of the existing democratic system and the need to be extremely wary of radical changes with unknown consequences, as the attempts to improve the situation may worsen it.

Keywords: J. Brennan, democracy, epistocracy, forms of epistocracy, shortcomings of epistocracy.

Постановка проблеми. Демократичний Плад нині постав перед низкою викликів, серед яких, центральне місце займає некомпетентність виборців, що формується під впливом маніпуляції, дезінформації, упереджень, відсутності навичок ведення дискусій тощо. Зауважені виклики вимагають дієвого інструменту з їх подолання. Одним із таких інструментів є епістократія (від грецького episteme – знання, kratos – влада).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика теми цієї статті була детально проаналізована у праці Дж. Бреннана «Проти демократії» [2]; критичні огляди зазначеної праці в Україні запропонували А. Баумейстер [3], В. Шелухін [6], І. Загребельний [5], П. Білян [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ступінь вивчення проблеми епістократичних перетворень демократії є неповним. Недостатньо проаналізований науковий доробок Дж. Бреннана щодо способів функціонування різних форм епістократії.

Мета статті – розкрити сутність різних форм епістократичних перетворень демократії як інструментальної цінності людства за Дж. Бреннаном.

Виклад основного матеріалу. Чим цінна демократія? Чому вона залишається тим еталоном, котрий продовжують цінувати та плекати? Власну відповідь на ці питання дає сучасний американський дослідник, професор Джорджтаунського університету Дж. Бреннан у своїй книзі

«Проти демократії». «Демократія це не що інше, як молоток» – пише дослідник [2, с. 33]. За його переконанням, демократія має інструментальну цінність, подібно до того як інструментальну цінність має молоток, оскільки його призначення – забивати цвяхи, бути хорошим інструментом. З огляду на цю аналогію, «демократія-молоток» досить добре функціонує та забезпечує відносно справедливі результати. І саме це є достатньою підставою надавати перевагу демократії над іншими типами політичних систем. Однак, «демократичний молоток» не є досконалим інструментом, не є досконалим поняттям, що фіксує статичне явище. Необхідно шукати, знаходити і використовувати кращі «молотки». Таким способом модернізації демократії є епістократичні перетворення, а в майбутньому вже цілковитий перехід від демократії до епістократії.

Автор закликає спробувати цей перехід до епістократії, він цілком усвідомлює, що наразі виключним припущенням, виключною гіпотезою є перевага епістократії над демократією. Але це припущення є поінформованим припущенням, адже науковець засвідчує факти про некомпетентність більшості громадян, про їхнє нераціональне, упереджене ставлення до суспільно-політичних подій, про невміння вести дискусію як основу демократичного ладу. Можливо, епістократія працюватиме краще, можливо – ні, але варто зважитися та спробувати її, як триста років тому ранні захисники демократії були змушені припустити, що демократія виявиться кращою за монархію, були змушені побоюватися, що демократія принесе ще більший безлад, ніж монархія [2, с. 273].

Докладніше зупинимось на головних ідеях Дж. Бреннана щодо сутності, форм та можливих недоліків епістократії.

Щодо сутності епістократії, науковець зазначає наступне: «Політична система є епістократичною тією мірою, якою вона розподіляє політичну владу пропорційно знанням або компетентності, з погляду права або політики. Цей розподіл має бути де-юре, а не просто де-факто» [2, с. 273]. Головний акцент робиться на тому, що на відміну від демократії, за епістократичного ладу люди за замовчуванням не мають рівного права голосувати або балотуватися на виборну посаду.

Варто зауважити про еволюцію поглядів автора щодо принципу загальності як активного, так і пасивного виборчого права. Адже у попередніх працях дослідник зазначає про політичну добровільність, але моральну обов'язковість участі громадян у виборчому процесі [1, с. 387].

Щодо форм епістократії, то Дж. Бреннан веде мову про наступні різновиди:

- епістократія з виключно ціннісним голосуванням;
- епістократія з обмеженим виборчим правом;
- епістократія з множинним голосуванням;
- епістократія як лотерея виборчого права;
- епістократія з загальним виборчим правом та епістократичним вето;
- епістократія як урядування за допомогою імітації всезнаючого оракула.

Перша форма, епістократія з виключно ціннісним голосуванням, була запропонована Т. Крістіано. Вона є своєрідним компромісом між демократією та епістократією (або різновид

демократії), оскільки на громадян покладено завдання визначення цілей розвитку суспільства, а на законодавців – розробка засобів для їх досягнення через вироблення законодавства. За цих умов, громадяни продовжують залишатися носіями політичної влади (лідерами), у той час, як законодавці виконують інструментальні повноваження адміністраторів. Для унаочнення цієї форми епістократії може бути використана аналогія власники та капітана судна. Власник-народ повідомляє капітану, куди йти, а капітан (збірний образ парламентарів) здійснює плавання. У такий спосіб, законодавці служать демократичному електорату, адже встановлюють закони відповідно до напрямів вказаних електоратом.

Дж. Бреннан загострює проблему ще більшою мірою, ані ж Т. Крістіано. Фактаж даних щодо низької компетентності, високого рівня упередженості, браку стимулів раціонального мислення про політику, все це заперечує припущення, що громадяни мають право голосувати навіть за цілі (цінності). Ціннісне голосування вимагає величезних суспільно-наукових знань, котрих бракує більшості громадян [2, с. 276–279].

Друга форма, епістократія з обмеженим виборчим правом, гарантує всім широкі громадянські свободи, але ніхто за замовчуванням не має виборчого права (як активного, так і пасивного). Ця форма вимагає від громадян одержання ліцензії для голосування та балотування, що надається за підсумками складання кваліфікаційних іспитів-тестів. Останні є доступними для всіх громадян та покликані відсіяти тих осіб, які є незнаючі, погано поінформовані в частині суспільно-наукових знань (мікроекономіки, політології) та виборів. Дж. Бреннан наголошує: «Щоб зберегти тестування об'єктивним і неідеологічним, ми можемо обмежити його основними фактами і основоположними, значною мірою беззастережними суспільно-науковими твердженнями» [2, с. 281]. Не дивлячись на наведені пояснення, все ж відкритими залишаються питання щодо авторського колективу розробників подібних тестів; поліваріантності тестів для населення великої країни; обов'язковості чи добровільності проходження тестування; періодичності тестування; налагодження автоматизованої системи перевірки тестів (без унеможливлення будь-якого втручання в оцінювання). На наше переконання, це лише деякі з питань, що можуть бути слабкими місцями вказаної форми епістократії.

Цікавою, та чи економічно посилююю для держави, є наступна пропозиція Дж. Бреннана. Він зауважує, що уряди можуть запропонувати стимули для громадян, які зможуть скласти іспит і набути право голосу. У якості винагороди за складений кваліфікаційний іспит, виборець може отримати певний податковий кредит. Інший варіант – дозволити голосувати тим, хто не складе іспит, лише у випадку сплати штрафу у певному розмірі, а тим, хто складе іспит – голосувати безкоштовно.

Третя форма, епістократія з множинним голосуванням, на відміну від епістократії з обмеженим виборчим правом, ґрунтується на ще більшій диспропорції в голосуванні. Посилаючись на науковий доробок Дж.С. Мілля,

Дж. Бреннан підкреслює, що за режиму множинного голосування, кожний громадянин за замовчуванням має один голос. Однак, як варіант, складаючи кваліфікаційні іспити або іншим чином демонструючи компетентність і знання, громадянин в епістократичній державі міг би одержати більше голосів. Якщо Дж.С. Мілль пропонував надати додаткові голоси громадянам, які мали певні вчені звання, то Дж. Бреннан пропонує альтернативу, коли кожен отримує один голос у шістнадцятирічному віці, ще п'ять голосів за умови закінчення середньої школи, ще п'ять голосів, якщо здобуде ступінь бакалавра, і ще п'ять – за повну вищу освіту. Або інший варіант – надати кожному громадянину один голос у шістнадцятирічному віці, а потім надавати ще десять голосів, якщо виборець зможе скласти кваліфікаційний іспит. Переконані, що освітній чинник, як загалом, так і в нашій країні зокрема, має бути основою подальших професійних та фінансових можливостей. До уваги необхідно брати не лише факт наявності диплому, але й показники успішності, що фіксуються в атестаті, довідки щодо кількості перескладань, характеристики студента тощо. Але існує і протилежний бік зауваженої ситуації, адже система освіти є виключно конкретною, тобто кожна країна має як переваги, так і недоліки власної системи освіти. Сам факт наявності диплому, чи дипломів, може й не суперечити факту цілковитого невігластва його власника. Як бути з цим? Питання, що залишається відкритим, а особливо – в нашій освітній системі.

Четверта форма, епістократія як лотерея виборчого права, представлена з огляду на науковий доробок К. Лопеса-Герри з книги «Демократія та позбавлення права голосу». Лотерея виборчого права передбачає два етапи. Перший етап – жеребкування, що проводиться перед кожними виборами, щоб виключити з виборчого процесу всіх, окрім випадкової вибірки. Ті, хто потрапили до цієї вибірки, ще не отримуватимуть права голосу, а залишатимуться у статусі «попередні виборці», оскільки ще не є достатньо компетентними для голосування. Другий етап – процес формування компетентностей у невеликих групах громадян для оптимізації їхніх знань, що є необхідною умовою для одержання права голосу та самого волевиявлення [Цит. за 2, с. 283]. У цьому випадку, мова йде про відвідування різноманітних деліберативних форумів невеликими групами з числа вибірки, вивчення платформ політичних партій та кандидатів тощо. Так відбувається процес виведення (підготовки, селекції) компетентних виборців перед кожними найближчими виборами.

Дж. Бреннан дивиться з песимізмом на запропоновану форму епістократії, оскільки: по-перше, не вірить в деліберативні здібності громадян; по-друге, не вірить в якість підготовки з огляду на її обмежений час. Він сумнівається, що за короткий час деліберативних дискусій, можна поповнити чи набути необхідних суспільно-наукових знань. На наше переконання, центральною проблемою втілення цього варіанту епістократії може бути повна відсутність знань та уявлень щодо поточної політичної ситуації

у тих громадян, котрі лише за волею жеребу потрапили до числа виборців. Окрім того, такі виборці можуть бути позбавлені жодної мотивації щодо покращення рівня компетенції. І найгірше – такі попередньо некомпетентні та немотивовані виборці можуть з легкістю потрапити під вплив делібератії в односторонньому, пропагандистському, необ'єктивному ключі.

П'ята форма, епістократія з загальним виборчим правом та епістократичним вето, передбачає, що всі громадяни мають необмежене рівне загальне виборче право, тобто кожен громадянин має право обирати та обиратися на виборні посади за замовчуванням. Однак, характерною відмінністю цієї форми епістократії є наявність епістократичного деліберативного органу – епістократичної ради. Тож, надалі детальніше зупинимось на сутнісних характеристиках цього інституту у баченні Дж. Бреннана.

Членом епістократичної ради потенційно може бути громадянин держави, котрий склав кваліфікаційний іспит і підтвердив високий рівень знань в соціальних науках та політичній філософії. І тут, хотілося би зрозуміти підстави виключної пріоритетності саме у цих галузях знань для членів епістократичної ради. Чи не доречно, у таких радах, мати спеціалістів з усіх сфер суспільного життя?

Також Дж. Бреннан пропонує перевіряти потенційних членів ради на предмет особистісної та службової характеристики. Як можливий (а не необхідний) варіант, науковець пропонує позбавити членства в раді злочинців та прискільки більше ставитись до державних службовців, які можуть мати конфлікт інтересів.

Щодо функцій, що будуть покладені на епістократичну раду, то Дж. Бреннан зауважує наступне: «Ця епістократична рада не має права приймати закони. Вона не може призначати нікого на жодну посаду, а також не може видавати жодних указів та правил. Вона не може встановлювати жодні примусові норми чи правила щодо громадян. Але вона має повноваження припиняти дію закону. Епістократична рада може перешкоджати політичним рішенням інших, але не може сама приймати нові рішення. Вона може зупиняти політичні дії, але не може ініціювати їх. Вона може накласти вето на будь-які (або майже на будь-які) політичні рішення, прийняті загальним електоратом або його представниками, на тій підставі, що рішення були упередженими, некомпетентними або нерозсудливими» [2, с. 285–286]. З огляду на зауважене, виникає питання до автора щодо критеріїв визначення упередженості, некомпетентності та нерозсудливості у сприйнятті того чи іншого рішення.

Контроверсійністю характеризується й ідея Дж. Бреннана щодо можливості накладення вето на результати виборів. На думку дослідника, епістократична рада може бути вправі вирішувати, що електорат обрав президента через параною, і накласти вето на результати виборів. Таким чином, вимагаючи нових виборів та нових, якісних дій з боку електорату. На наше переконання, Дж. Бреннан потрапляє в пастку взаємозаперечення своїх ідей. З одного боку, він підкреслює, що епістократична рада не може іні-

ціювати будь-які політичні дії, вона може лише зупиняти їх. З іншого боку, він зазначає, що рада може вимагати проведення нових виборів, тому тут відкритими залишаються питання:

- що значить «вимагати» нових виборів;
- що відбуватиметься у випадку, коли «вимога» буде не задоволена і нові вибори не будуть ініційовані;

- чи вірно ми розуміємо, що подібна «вимога» носить ультимативний характер, і у такому разі, епістократична рада є такою, що ініціює рішення?

Щодо решти деталей організації роботи епістократичної ради, Дж. Бреннан пропонує набір альтернатив, без доведення їх обґрунтованості. Так, наприклад, політична система може мати одну раду або мати декілька рад на різних рівнях. Кількісно система може мати багатомільйонну раду або може бути невеликою радою найкомпетентніших. Рада чи ради можуть збиратися з певною регулярністю або використовувати альтернативні засоби для реалізації права вето [2, с. 286].

У межах функціонування політичної системи з епістократичною радою Дж. Бреннан пророкує появу такого явища як політичний ступор. Адже епістократична рада, накладаючи вето на погані рішення, некомпетентні закони та правила, не гарантує появу компетентно вироблених законів. З іншого боку, є і позитивний бік настання ситуації політичного ступору, оскільки останній може збільшувати компетентність політичних рішень. Йдеться про ситуацію, коли рішення приймаються поспішно, ситуативно, під впливом моменту. У такому випадку політичний ступор дозволяє вщухнути емоціям та пристрастям [2, с. 287]. Не можна заперечити цієї функціональної переваги епістократичної ради. Погоджуємось, що у ситуації перманентного прийняття поправок до законів, що притаманно для парламентської діяльності в Україні, ця функція могла би бути стримуючим чинником «штампування ситуативно вигідних законів» і такого ж гатунку правок до них.

Шоста форма, епістократія як урядування за допомогою імітації всезнаючого оракула, є своєрідною аналогією з діяльністю оракула Піфії, котра є мудрішою за будь-кого з громадян. Ми повинні покладатися на її думку, оскільки кожного разу, коли ми не погоджуємося з нею, вона швидше за все має рацію.

Оскільки у реальному світі відсутній такий оракул, Дж. Бреннан пропонує зімітувати його роботу на основі соціологічних даних та методів. Як приклад, це можуть бути опитування, що відстежують політичні уподобання громадян або перевіряють основні об'єктивні політичні знання. Після цього, можливе моделювання того, що станеться, якщо демографія виборців залишиться незмінною, і всі громадяни зможуть отримати найвищу оцінку під час перевірки об'єктивних політичних знань. Як зазначає науковець: «Ми можемо визначити з великим ступенем впевненості, чого “Ми, народ” хочемо, якби “Ми, народ” розуміли, про що йдеться» [2, с. 292]. Отже, мова йде про імітацію того, що голосуючий громадянин хотів би, якби був повністю поінформований. Таким чином, виконується те, чого бажає освічена громадськість [2, с. 293]. Дійсно,

в сучасному інформаційному світі, не можемо заперечити щодо можливості для еспериментування з цією формою епістократії. Збір великих об'ємів даних, їхня обробка і систематизація, робота алгоритмів «штучного інтелекту», все це стало реаліями сьогодення.

Говорячи про різні форми епістократії, і їхні можливі переваги, Дж. Бреннан також аналізує можливі проблемні місця. Серед них:

- проблеми довкола розробки кваліфікаційного іспиту (стандартів) виборців;

- політична боротьба за контроль над тим, що відбуватиметься при кваліфікаційному відборі виборців та інші зловживання на іспитах;

- глибинні несправедливості, на кшталт нерівномірного розподілу політичних знань між різними демографічними групами;

- консервативна презумпція на користь існуючого демократичного ладу, і звідси, необхідність бути виключно обережними до радикальних змін з невідомими наслідками, оскільки спроби покращити ситуацію, можуть її погіршити.

Дж. Бреннан цілком погоджується, що ніхто не впевнений в наслідках демократичних перетворень у бік епістократії, хоча ці наслідки і видаються позитивними. Чудовим стартом, маленьким кроком в бік епістократії може бути така спроба у відносно невеликому масштабі [2, с. 293–303].

Висновки і пропозиції. Демократія залишається ціннісним інструментом функціонування політичних систем великої кількості держав світ. У той же час, вона не позбавлена недоліків та все нових і нових викликів. Серед яких: некомпетентність виборців; великий вплив маніпуляції та дезінформації на їхню свідомість; домінування упередженого ставлення до політичних реалій, без проведення об'єктивного аналізу; відсутність навичок ведення якісних громадсько-політичних дискусій тощо. Дієвим інструментом з подолання зауважених викликів може бути епістократія. Під останньою розуміють політичну систему, що розподіляє політичну владу пропорційно знанням і компетентності, з погляду права та політики, тому, в такій системі громадяни за замовчуванням не мають виборчих прав. Епістократичні перетворення демократії можливі в різних формах. Серед них, епістократія: з обмеженим виборчим правом; з множинним голосуванням; як лотерея виборчого права; з загальним виборчим правом та епістократичним вето; як урядування за допомогою імітації всезнаючого оракула. Маючи власні переваги, епістократія не позбавлена недоліків на які варто зважати та від яких варто убезпечити себе в можливому епістократичному майбутньому. Це – зловживання щодо розробки кваліфікаційних епістократичних іспитів; політична боротьба за контроль над їхнім перебігом та результатами; засадничий факт нерівномірного розподілу політичних знань між демографічними групами; непевність майбутніх наслідків впровадження епістократичних форм. З огляду на переваги та недоліки епістократичних перетворень демократії, погоджуємося з центральною рекомендацією Дж. Бреннана щодо нагальності хоча би спробувати зробити подібні епістократичні експерименти.

Список літератури:

1. Бреннан Д. Забруднення голосувань: коли громадяни не повинні голосувати. *Проти демократії*. Київ, 2020. 464 с.
2. Бреннан Д. Проти демократії. Київ, 2020. 464 с.
3. Білян П. Демократія без берегів. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NuTLm4qKWwI> (дата звернення: 15.04.2021).
4. Баумейстер О. Закат демократії? Что будет дальше? Лекция и дискуссия о судьбах демократии в XXI веке. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=x8bB32NgaxY&t=3040s> (дата звернення: 15.04.2021).
5. Загребельний І. Чи варто рятувати демократію? URL: <https://politteo.online/materialy/chi-var-to-ryatuvati-demokratiju/> (дата звернення: 16.05.2021).
6. Шелухін В. Огляд книги «Проти демократії». *Krytyka*. 2020. № 9–10. URL: <https://www.krytyka.com/ua/reviews/proty-demokratiyi> (дата звернення: 16.05.2021).

References:

1. Brennan J. (2020) Zabrudnennia holosuvan: koly hromadiany ne povynni holosuvaty [Voting pollution: when citizens should not vote]. *Proty demokratii [Against Democracy]*. Kyiv: Dukh i litera. (in Ukrainian)
2. Brennan J. (2020) *Proty demokratii [Against Democracy]*. Kyiv: Dukh i litera. (in Ukrainian)
3. Bilian P. (2021) *Demokratiia bez berehiv [Democracy without shores]*. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=NuTLm4qKWwI> (accessed 15 April 2021).
4. Baumeister O. (2020) *Zakat demokratii? Chto budet dalshe? [The decline of democracy? What will happen next?]*. *Lektsiya i diskussiya o sudbah demokratii v XXI veke [Lecture and discussion on the fate of democracy in the 21st century]*. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=x8bB32NgaxY&t=3040s> (accessed 15 April 2021).
5. Zahrebelnyi I. *Chy var-to riatuvaty demokratiuu? [Should democracy be saved?]*. Available at: <https://politteo.online/materialy/chi-var-to-ryatuvati-demokratiju/> (accessed 16 May 2021).
6. Shelukhin V. (2020) *Ohliad knyhy «Proty demokratii» [Book review «Against democracy»]*. *Krytyka*, no. 9–10. Available at: <https://www.krytyka.com/ua/reviews/proty-demokratiyi> (accessed 16 May 2021).